

Žemaitiu kalbuos instētots

Udovič Arns

2022

Žemaitēška rašība 1918 metu Tamuošauskē ē Kniokštālēs vinčevuonēs ruokunduo

1918 metūs, sausē 7 dēna¹ – tāp prasided ruokunda, katruo Kniokšta Juons lēd sava dokteri Kniokštālē Barbuora už Tamuošauskē Levuona. Anuo sotarama kuoks būs kraitis ē kō rēktom dērbtē, jē ēštēktom smertēs. Pabonguo vēsks užtvērtēnama parašās. Ēš sūda posēs tuoks duokomēnts galiuos tik kuol būs gīvē liodēninkā.

Teksta pateikē Pranckevičiūtē Evelina kāp sava famēlējēs istuorēni luobi. Žmuonis aprašītē sēk anuos babas babas čiesos. Prīrašos pri duokomēnta skelb lietovēškā: „*Senoviškas testamentas, Stasēs Jasiūnienēs promočiutēs*“. Baguota gentēs toriedama tuoki palēkēma.

Ruokunda induomē tū, ka ana sorašīta žemaitēškā, anuo īr atsisakīta lēnkēšku ruodbalsiu, prijimtas č, š, ž, katruos nusiveizietas nu tū meto jau sotartuos lietovēškas rašības, bet tēsama žemaitēška rašta tradēcējē atējosi ēš XIX omžē. Karto teksts trikšt žemaitēška ruoda. Tuoliau būs analēzūnama gēliau.

Istuorēnēs aplinkībēs

1918 metās Lietova dā priklausē kaizerēnē Vuokitējē, vīka Pērmuojē vēsasvietēška vaina. Nesont oficēlē lietovēškā valdē lietòviu kalba dā nābova paskelbta kāp pagrindēnē. Patē lietòviu kalbuos rašība jau bova sonuorminta dabartēnie skvarmuo vagol J.Jabluonskē siūlīmus ē bova platē prijimta muokītu žmuoniū tarpē lietòviu ē kažkēk žemaitīu.

Tarp žemaitīu, īpatē paprastū valstīuoniū, dā bova gīva žemaitēška rašība, katra vēs dā bova dailēnama nu XIX omžē ē nābova sonuorminta. Padabnos rašīms bova platē paplētēs ē lēdont kningas a laikraščius redaktuorē anō liōb pargoldīs i lietovēškuojī².

1 soledagūta vagol šindēnēnē žemaitīu rašība

2 pvz., Žemaitės rašta darbā

Rašība ē sintaksē

Pagrindēnis rašēma princēps parēt ēš XIX omžē, kumet ēlguosēs balsēs nābova skēramas.

Tekstē atsisakīta nuosēniu balsiu, tas tik paruoda, ka nie steigstama ēškuotē bēndruos rašības so lietōviu kalbo.

Karto nusiveizieta naujuovē rašītē č, š, ž vētuo dobeltu *cz, sz* arba *ż, z*. Paskōtēniuojē vētuum dā pasitaika: *zamy, zonsis*, bet atruoda kap rašības kliaudas, nes atsironē *z so paukštoko, pvz. žema, žintw, bažničis*.

Kāp ē senuojuo rašliavuo, tāp ē čē prijimts rašims vēnāp, vuo tarēms kētāp: *o – uo³, u – o*.

Žemaitēškam ē nauduojama *y* ruodbalsē.

Karto so ana *ē (éi)* žimēma dobeltā *yi*. Nuors tuo vētuo tekstē rondam parašīta ē „lietovēškā“ *ie*, pvz., *diena, wiena, šyndiena, wieniaulyka*, bet tas atruoda daugiau nusiveizieta nu senūju kningu. Sontīkis (nāsikartūnonfiūs žuodīūs) *ie/yi* ī vēnuods (pu 4).

Dvėbalsiu *i* rašuoms *i: kraity, palaidoiu, ieigu*.

Dvėbalsis *au* rašuoms *au*, bet užrašīts *awdeklun* – greičiausē kliauda.

Minkštoma žėnklos dedams kāp ē šindėnėnie žemaitiu kalbuo, tik vēnam žuodie *kietwyrta, kieturys* atruoda būs nusiveizieta nu senūju kningu.

Žemaitēšks *ie*, kor lietovē tar *é*, tāp ē rašuoms: *ie*.

So žemaitēško *ū (ou)*, beški kebliau, nes pasitaika: *w – žintw, dwty⁴, ou – aštouny, kioulys, au – wieniaulyka, aplauka, Tamošauskiau*. Atruoda, ka rašōs dėdlē nāskirē *ou/au*, bėnt jau minkštam skēmėnie. Vēs-gė *aštouny* būs parašīts teisinguo skvarmuo ēr *ou* t.b. nuormatīvs.

v rašuoma dobelta *w*.

j rašuoma vairē: *j – Jekštaitiu, Jonas, pajudynamu, jeigu, i – ieigu, dweies, treius, syionu, palaidoiu*. Atruoda, ka *j* šmuoťiau pasitaika žuodē prađiuo, vuo tarp balsiu pasitaika *ĩ*.

Galūniu trumpėnėma nie: *Lewonas, Jonas, tiewas, wienas, apkaltas*. Tas maišuos so muot.g. kėlmėninko: *nasliedstwas, katalykiškas*, so muot.g. dgs. vardėninko arba galėninko: *wienas, apkaltas, podyškas, rokundas*. Bet veiksmāžuodē III a. patrumpints: *tur*. Deję, tie vēns pavīzdīs.

Afrėkatas šmuoťiau ēšlaikuomas: *walstionys, walstiaus, skotertiu, pusbatius, numyrtio*. Bet vēns ē so *č: aukščiau*.

Vėnbalsėnėms *ā, ē* nie ēšlaikuoms, nuors ē pasitaika rašīmu so vēna lėtera: *žemai, Jekštaitiu, wysais, budinkais, tykrai*, bet: *dweies apriedas, teip*. Ėš kėtuos posēs tas gal būtē dėrbama specėlē, ka nāsimaišītom ē tāp nāskėramas ēlgas ē trumpas balsēs.

Vyr.g. kėlmėninks so galūnē *-ė: sausy, Mosiedy*.

3 tāp vēs dā raša latviu kalbuo

4 Atruoda daugiau kap kliauda. Rast t.b. *žintow, dowty*

5 Žuodie *pajudynamu* mōsiet rėk i pīšdėli *pa-judynamu, j* gaunas žuodē prađiuo

Dgs., kēlmēninks varējūn *-u* so *-un*: *abrusu, Šatramyniu, rubliu, patomku*, bet: *Salantun, awdeklun, storun*. Atruoda, ka *-un* rašioms ont kērtiūtas galūnēs.

So dvēgarsio **an* varējūn. Vēn tik *ont* parašīts trejēp: *ant, ont, unt*. Kētor: *an – Prančiškaus, antros, Salantun, anan, on – prideronty, zonsis, un (nā galūnie) – rokunda*.

So dvēgarsio **en* varējūn: *en – penkis, dukamenta, yn – busyntem, myndelis, in – žintou*

Apibēndrēnont

Atruoda, ka rašleva rašīta tik žemaitēškā ē nāsisteigont ēškuotē skvarmu bēndrībiu so lietōviu kalbo. Vēsus „lietōvēškus“ užrašīmus (nātrumpintas vardēninka galūnēs, *wienas, diena*) gal pateisintē XIX raštu ītaka. Karto če atsērada naujuovē atsisakont lēnkēškūju *č, š, ž* žimiejēmu dobēltuom ruodbalsiem, kas bova nusiveizieta nu bēndrēnēs lietōviu kalbuos.

Tēsama XIX omžē rašta tradēcējē, katruo žemaitēška ē rašuoma *y*, nāvēnbalsēn *ai, ei*, nātrumpēnamas galūnēs vardēninka linksnie.

Truopniausēs žemaitēskas skvarmas: afrēkatu ēšlaikīms, kēlmēninks *-é*, īvardis *ana*.

Vieliesnis žemaitīu rašta gaivēnēms jau remsās naujē rašība, katra panašiesnē i šēndēnēnē ē bova naujē korama ketvērtam dešimtmetie, vuo liūsuo Lietōvuo vielēk pakartuota.

Originala teksts

1918 metus, Sausy 7 diena mes žemai pasyrašu⁶ walstionis^{7,8} yš wienos pusys – walstionys Mosiedy walstiaus sodos Šatramyniu Lewonas⁹, Prančiškaus¹⁰ sunus, Tamošauskis, yš antros pusys – walstionys Salantun walstiaus sodos Jekštaitiu Jonas, Jono sunus, Kniukšta.

Aš, Lewonas Tamošauskis, turiedamas giwenyma pri sodos Šatramyniu palykta po nasliedstwas, platuma zemys aplink 22 desetinus su wysais budinkais yr pajudynamu pelnu šyndiena iemu pagal šio rokunda sau už moteri yr i einam¹¹ i stona moteristys su Barboru, Jona duktery, Kniukštaly.

Aš tiewas, Jonas Kniukšta, sawa dukteryi Barbora yr busyntem žintw¹² Tamošauskiau prižadū dwty¹³ prideronty tiewyšku dali, wo tykrai gatawas¹⁴ pyningus wieniaulyka 1100 rub¹⁵ šimtu, yš kurios sumos šešis N 600 šimtus pri kraity, wo lykusius penkis po: simta¹⁶ rubliu ont meto¹⁷, karwys kieturys (dwy melzamy¹⁸, treti mytuly, kietwyrta¹⁹ yš aplauka²⁰), awis kieturys, kiouly²¹ kieturys: wiena mytuli yr tris pri laidus²², zonsis²³ šešys, šliedelys wienas apkaltas ant wiena arkly, šiepa wiena drabužini, kamoda wiena, skrinys wiena, staklys wienas, stala wiena, krasy²⁴ dwy, lowa wiena, kalwarata wiena, patalinys dwy, podyškas kieturys (dweies apdaros^{25,26}), awdeklun²⁷ lynyniu 500 syiksniu, storun 300 syiksniu, kaldra wiena, dywonus kieturis, abrusu 20, skotertiu 15, kailynius ylgus wienus apmuštus, trumpus treius (dweius apmuštus), burnosa wiena unt wata²⁸, myndeliu aštounys, syionu dwydešimty, kuskū dydyliu dwy, mazun²⁹ 15, pusbatius 2 yr wienus kaliošius.

6 dvėskaituo: *vedo pasirašo/pasirašosio*

7 orig. eš dēd'iuosės ruodbalsės

8 rauduonė skėribas ženklā pridietė diel aiškoma – orig. anū nābova

9 orig. eš mažuosės ruodbalsės: lewonas. Tuoliau ėrgė pataisīta eš dēd'iuosės ruodbalsės

10 orig. eš mažuosės ruodbalsės: prančiškaus

11 g.b. *ieinam* – atruoda atskėrta tėkslingā, ka nāskaitītōm „jeinam“

12 mōsiet t.b. *žyntou*

13 mōsiet t.b. *douty*

14 t.b. *gatawus*

15 prirašīta vieliau

16 t.b. *šimta*

17 mōsiet t.b. „metu“

18 t.b. *melžamy*. Dvēskaituo

19 t.b. *ketwyrta, keturys*

20 t.b. *aplouka*

21 t.b. *kiauly*

22 t.b. *laidos*

23 t.b. *žonsis*

24 Dvēskaituo: dvė krasė

25 g.b. *apdaras* → *apdarais*

26 klėšo šrėfto ešskėrtė nāskaituomė žuodė

27 t.b. *audeklun*

28 t.b. *watai*

29 t.b. *mazun*

*Rokundas*³⁰ aplink smerti: ieigu aš, Lewonas Tamošauskis, numyrtio po šliuba lig dweiu metu, wo ieigu moters³¹ muna Barbora palyktu be patomku, jeigu kas norietu anan prašalinty yš to giwenyma, tada tur moteryi muna atmokiety inešta anos dali priš dali dubylta³² pagal to dukamenta, wo ieigu moters³³ muna Barbora numyrtu teipo lig dueiu metu, wo nepalyktu patomku, tada aš Lewonas palaidoiu moteri pagal regula Rima katalykiškas bažničis³⁴, wo ieigu tropitumys ir³⁵ po dweiu metu wienam ar antram numyrtu, tada wienas antram palyiktam kaip *giwenyma* teip yr paiudynama pelna *wiečnai* yr amžina giwenyma.

Unto³⁶ *wyska* aukščiau³⁷ surašita rokunda aby
pusy esam *Ran*~³⁸
pasyrašom Leonas~
Barbora Knukštale, ~
Jonas ~~~
pri kurio raku~
untko³⁹ yr pasygra~
Петръ Калеида(?)

30 parašita lig è ruokyndas

31 g.b. moteris

32 če būdvardis apibūdėnōs dali

33 g.b. moteris

34 g.b. bažničys

35 t.b. yr

36 g.b. do žuod'io unt to

37 t.b. aukštiau

38 če è kėtor ~ žimėma trūkstams teksts

39 do žuod'io unt ko

Trumpas žuodinėlis i dabartinė žemaičių e lietėviu

Žuodinėlie sorinkte žuodē bāsiskėrontis nu lietėviu kalbuos. Pateikama bėndrėnė skvarma (vns., vard.l.; bėndratės e t.t.). Pėrmiau pateikts žuodis eš teksta, tumet dabartinie žemaičių kalbuos rašibuo, pabonguo lietovėšks varijants.

A

abrusu / abrūsu → abrūsos, -a / rankšluostis

anan / anō → ana, -uos / ją → ji

apdaras / apdars, -a / užvalkalas

aploukas / aplūks, -a / aptverta pieva ganyti gyvulius arba pastatas gyvuliams

aplink / aplink / apie, apytiksliai

apmuštas / apmošts, -a / su apmušalu

atmokiety / atmuokietė / užmokėti kompensaciją

B

budinkas / bodinks, -a / pastatas

burnosa / bornuosa → boruosos, -a / storas, šiltas apsiaustas

busyntis / būsėntis, -ė / būsimas

D

desetinus / desetėnus → desetėns, -a / kiek didesnis už hektarą žemės sklypas, dešimtinė

dywonas / dėvuons, -a / užtiesalas

drabužini / drabėžėni → drabėžėnis, -ė / drabužių

dubylta / dobėlta, -uos / dviguba

dukamentas / duokomėnts, -a / dokumentas

G

gataws / gatavs, -a / paruoštas

giwenymas / gīvenėms, -a / sodyba ir aplinka aplink ją, kartu reiškia ir patį gyvenimą joje

K

kalwaratas / kalvarats, -a / verpimo ratelis

krasy / krasė, -ės / krėslas, kėdė

kuska / koska, -as / skara

M

myndelis / mëndelis, -ė / trumpas moteriškas švarkas, palaidinė

mytulis / mėtolis, -ė / įdirbtas, įmitęs

N

nasliedstwa / nasliedstva, -as / palikimas

P

podyška / puodėška, -as / pagalvė

pajudynamas / pajodėnams, -a / kilnojamas

pelns / pelns, -a / turtas

pynings / pėnings, -a / pinigai

platuma / platoma, -uos / didelis plotas

prašalinty / prašalintė / išvaryti, atsikratyti

priderontis / priderontis, -ė / deramas

pri laidos / pri laiduos / kalbant apie kiaules – pjaunamos, jau atpenėtos

R

regula / regola, -as / nuostatai, taisyklės

Rimas / Rīms, -a / Roma

rokunda / ruokunda, -as / susitarimas

S

skotertis / skuotertis, -ės / staltiesė

soda / suoda, -as / kaimas

stona / stuona, -as / būklė šeimyninės padėties atžvilgiu

Š

šiepas / šieps, -a / spinta

šliedelis / šliedelės, -iu / kinkomos rogės

šliubas / šliūbs, -a / bažnytinės sutuoktvių apeigos

T

tropitumys / truopītomēs / atsitiktų

W

walstionys / valsfiuonēs, -ēs / valstietis

walstius / valsfiōs, -ē / valsčius

wiečnai / viečnā / amžiniai

Mejednesnēs frazēs

- atmokiety inešta anos dali prieš dali dubylta pagal to dukamenta / užmuokietė dobeltā vagol duokomentė aprašīta anuos īnaša
- burnosa wiena unt watai / bornuosos skērts pasigamintė vatuos materėjuolū
- i-einam i stona moteristys / apsiženėjam, mergātės statusos keitas i muotrėškas
- prašalinty yš to giwenyma / ēšvarītė ēš tuos suodības
- šiepa wiena drabužini / vēna šiepa, skērta sosideliuotė drabožems
- šliedelys wienas apkaltas ant wiena arkly / šliedelės kinkuomas vēno arklio
- tykrai gatawus pyningus / grīnus pėningus
- žemai pasyrašu walstionis / žemiau do pasėrašosio valsfiuonio

1918 metus sausis 2 diena
mes žemai pasigražu valstionis
yš uiegos purys valstionys mosiedy
ualstiaus sodos šatramyriū leuonas
pvančiskaus sumas Jamošauskis, yš
antros purys valstionys balantun
ualstiaus sodos jekštaitiu jomas
jomo sumas kriunsta, as leuonas
Jamošauskis turiedamas gyvenyma
pvi sodos šatramyriū pelyta po
nas lieštunas platumas žemys aplina
22 dešetinis šu myrais būdincis
yš pajūdynamu pelnu syndienos
iemu š pagal šio vokunda sau
už moteris yš i sinam i štona
moteristys su Barbova jona

dukteris kriunsta, as žiemos
jomas kriunsta šama dambly
Barbova yš būrytem žintu Jamo
šauskieu pvi žemū dūty pūdevan
ty žiemynka dabi us šykerai gata
duas pūningas uieniarūgka 1100 rub
šintu yš kurios sumos šeis 1600
šintus pvi kvaity, us Lynusius
perris po šinta vublia arat
mota, karuus pietuys dūy mel
šamū tūty mytuly pietuogata yš
aplauka, auis pietuys, šioulys
pietuys uiena mytuli yš tris pvi
laidus, konis. šeyš, šiedelys uie
nos apraltas arit uiena avrly, šipa
uiena Drabušini, kamoda uiena,
šviny uiena, štarlys uienos

Stala uiena, kras 4 duy, lowa
uiena, kaluarata uiena, patali
nyz duy podyskas kieturyz duweis
opdaros, auwiyulun lymyriu 500 syiu
sriu, stowim 300 syiksmiu, kalwa
uiena dyuobrus kieturis, abrusu
20, skoteriu 15, pailymius yt-
gus uienus apmus tur, strompus
trocius duweis apmus tur, burmoza
uiena sint uata, mymbelii as tauny
syianu duwdesimty, kurku dydyliu
duy, smatim 15, puskatius 17 yr
uienus kaliosius, kokynas aplim
smerti icigu as leuonos tamozaus
his numyrtiu po sliubo lig duweiu
metu uo icigu moters muna
Barbora palyntu be patomru
icigu nos notetu ohan prasalinty
yr to giuenyma tada tie moterzi
munka atmociety inesta anos dali
pois dali dubylta pagal to dusa-
menta; uo icigu moters muna
Barbora numyrtu teipo lig duweiu
metu uo nepalyntu patomru
tada os leuonos palaidociu mote-
ri pagal regula prima katalyzis
kos ~~baucis~~ uo icigu tropitu
mys ir po duweiu metu uienam
ad antrom numyrtu tada uiena
antrom palyntam kaip giuenym
teip yr puidynama pelna i uiesn
yr amkina giuenyma; urtoruy
auksiau suwita wouunda aby

L

pusy esom Karri
pasy vašom Leonas
Barbara Knutitale,
Tommas, Kii
pri Kurio vanu
untro yo pasyva
Stempis Kareida